

ISSN: 2146-4901
e-ISSN: 2667-6575

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Tasavvuf Tarihine Dair Bir Kaynak: Hizan ve Norşin Şeyhlerinin Menâkıbnâmesi

A Source on Turkey's East and Southeastern History of Sufism: The Manâqib of the Sufis of Hizân and Nurshîn

Mehmet Saki ÇAKIR

ORCID: 0000-0003-1216-7249 | E-Posta: mehmet.cakir@usak.edu.tr

Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tasawwuf
Uşak, Türkiye

ROR ID: 05es91y67

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Çakır, Mehmet Saki. "Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Tasavvuf Tarihine Dair Bir Kaynak: Hizan ve Norşin Şeyhlerinin Menâkıbnâmesi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (Aralık 2023), 432-454. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1324769>

Date of Submission (<i>Geliş Tarihi</i>)	09. 07. 2023
Date of Acceptance (<i>Kabul Tarihi</i>)	19. 11. 2023
Date of Publication (<i>Yayın Tarihi</i>)	15. 12. 2023
Article Type (<i>Makale Türü</i>)	Research Article (Araştırma Makalesi)
Peer-Review (Değerlendirme)	Double anonymized – At Least Two External (Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem).
Ethical Statement (<i>Etik Beyan</i>)	It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited. (Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur).
Plagiarism Checks (<i>Benzerlik Taraması</i>)	Yes (Evet) – Ithenticate/Turnitin.
Conflicts of Interest (<i>Çıkar Çatışması</i>)	The author(s) has no conflict of interest to declare (Çıkar çatışması beyan edilmemiştir).
Complaints (<i>Etik Beyan Adresi</i>)	suifdergi@gmail.com
Grant Support (<i>Finansman</i>)	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research. (Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır).
Copyright & License (<i>Telif Hakkı ve Lisans</i>)	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. (Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır).

Özet

Günümüzde Türkiye’de aktif bir biçimde faaliyette bulunan Nakşibendiyye tasavvuf hareketinin önemli bir kısmının silsilesi, Bitlis’teki tekkelere dayanmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında kurulan Hizan ve Norşin tekkeleri, Nakşî-Hâlidîliğin merkezlerinden olmuştur. Bölgede Hâlidî tasavvuf meşrebinin öğretilerini yaygınlaştıran ve derin izler bırakan bu merkezleri tanımadan, toplumun dinî ve sosyal değerlerini anlamak mümkün değildir. Osmanlı’nın son çeyreğinde, toplumun dinî ve sosyal yapısında güçlü bir biçimde etkili olmuş bu tekkelere dair birincil kaynak niteliğindeki eserler sınırlıdır. Çalışmada, bu tür birincil kaynaklardan sayılan ve “Hazret” lakaplı Şeyh Muhammed Diyâuddin Norşinî’ye (ö. 1924) nispet edilen bir risâle ele alınmıştır. Müstensih eserin kapağında; “ هذه رسالة ألفها مولانا حضرة الشيخ محمد ضياء الدين في ترجمة آباءه ومناقبهم (bu risâleyi Mevlânâ Hazreti eş-Şeyh Muhammed Diyâuddin telif etmiştir. Atalarının hayatları ve menkıbeleri hakkındadır.)” ifadelerine yer vermiştir. Hazret, eserine bir isim vermese de dîbâcede ve bölüm başlarında sıklıkla “menâkıb” ifadesini kullanmıştır. Bu da eserin bir menkıbe türü olduğunu göstermektedir. Hazret eserinin ilk bölümünde, Norşin tekkesinin kurucusu babası Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî’nin (ö. 1886) hayatını menkıbeleriyle birlikte aktarmaktadır. Bu bağlamda Şeyh Abdurrahman’ın atalarına, hayatına ve tasavvufa yönelmesine dair mühim malumat vermektedir. Sonraki bölüm de ise Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî’nin mürişidi ve Hizan dergahının kurucusu Seyyid Sıbgatullah Arvâsî’yi (ö. 1870) anlatmaktadır. Bu kapsamda Arvâsî’nin şeyhleri, çocukları, halifeleri ve irşadıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu iki sūfînin halife ve müridlerinden bahsederken birçok ulemâ ve meşâyihî zikretmektedir. Bu zatlar, Doğu ve Güneydoğu tasavvufuna yön verdiklerinden, eser bölgenin yakın tasavvuf tarihi açısından son derece önemlidir. Eseri diğer kaynaklardan ayıran en belirgin özelliği ise bizzat bu bölgede şeyhlik yapmış Norşin tekkesinin postnişîni Şeyh Muhammed Diyâuddin tarafından yazılmasıdır. Hazret, eserinde ailesine değinirken öncelikle kökeni üzerinde durur. Bununla ilgili, Siirt’in Şirvan ilçesinden Bitlis’in İspahirt nahiyesine göç ettiklerine, burada Mirânete Hanımın aileye bir medrese inşa ettiğine ve Şeyh Abdurrahman’ın burada ders verdiği temas eder. Yine ailenin öteden beri tasavvufla hemhal olduğunu ve bu münasebetle mâlâ sofiyân (sūfîlerin evi) diye şöhret bulduğuna değinir. Daha sonra ağırlıkla babası Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin ilim tahsili aldığı yerlerden ve hocalardan bahseder. Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin tasavvufa yönelik serüvenini anlatırken bir bölüm de Seyyid Sıbgatullah Arvâsî’ye ayırır. Hazret’in Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin şeyhine olan muhabbetine dair notları ilgi çekicidir. Bu zatlardan bahsederken de bölgedeki birçok âlime dair önemli hatıraları kaydeder. Dönemle ilgili aktarılan olay ve olguları incelediğimizde, Norşin ve Hizan merkezlerinin güçlü olmasının arka planındaki etkenleri görebilmekteyiz. Bu durum iki husus ile açıklanabilir: Birincisi; tekkeleri kuran şeyhlerin aldıkları tasavvufî eğitimidir. Bu şeyhler, farklı meşreplere sahip değişik kişilerden derin ve kâmil bir tasavvufî eğitim almışlardır. Manevî eğitimde bir yerde karar kılmamış, sürekli kendilerini geliştirmişlerdir. Bundan ötürü insanları etrafında toplayabilen kâmil u mükemmil birer mürişid olmuşlardır. İkinci husus; tasavvufî eğitimi zâhir-bâtın ekseninde muhabbet ile tatbik etmeleridir. Menkıbelere göre bu tekkelerdeki sūfîler, manevi hallerin zevkini elde ettiklerinde, tamamen bu âleme yönelmiş ve dünya işlerini ikinci planda bırakmışlardır. Onların hallerinden etkilenen insanlar, onlara güvenmiş ve muhabbetle yönelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Diyâuddin Norşinî, Hâlidîlik, Norşin, Hizan, Menâkıb.

Abstract

Today, a significant part of the Naqshbandiyya representatives active in Türkiye is based on the dervish lodges (takka) in Bitlis. The Hizān and Nu-rshīn, which were established in the late nineteenth century, became the centers of Naqshī-Khālidiyya school. It is not possible to understand the religious and social values of the society without recognizing these centers that spread the teachings of the Khālidi sūfism and left deep traces in the region. In the last quarter of the Ottoman Empire, the primary sources of these dervish lodges, which had a strong influence on the religious and social structure of the society, are limited. In this study, a treatise attributed to Sheikh Mohammed Dīyāuddīn Nu-rshīnī (d. 1924), nicknamed "Hazret" and considered as such primary sources, is discussed. Although Hazrat did not give a name to his work, he often used the term "Manāqib" in the dībāja and at the beginning of the chapters. This shows that the work is a type of biographies of holy people (Manāqib). In the first part of his work, Hazrat narrates the life of Sheikh 'Abd al-Raḥmān al-Tāghī (d. 1886), the founder of the Nu-rshīn dervish lodge, together with his Manāqib. In this context, it gives important information about Sheikh 'Abd al-Raḥmān's ancestors, his life and his orientation to sūfism. In the next section, he talks about Sayyid Sibghatullāh al-Ārwāsī (d.1870), the *murshid* (spiritual guide) of 'Abd al-Raḥmān al-Tāghī and the founder of the Hizān dervish lodge. In this context, it gives information about Ārwāsī's sheikhs, children, caliphs and his *irshad*. While talking about the caliphs and disciples of these two sūfis, he mentions many *Ulamā'* and sheikhs. As a result, the work introduces the dervish lodges in Hizān and Nu-rshīn and the tens of *Ulamā'* and sheikhs representing these lodges. The work is extremely important in terms of the recent sufi history of the region, as these individuals gave direction to Turkey's Eastern and Southeastern sūfism. The most distinctive feature of the work, which distinguishes it from other sources, is that it was written by Sheikh Mohammed Dīyāuddīn, the sheikh of the Nu-rshīn dervish lodge. When we examine the events and facts about the period, we can see the factors behind the strength of the Nu-rshīn and Hizān centers. It is concluded that situation can be explained by two aspects: The first; It is the sūfism education received by the sheikhs who founded the dervish lodges. These sheikhs received a deep and perfect sufi education from different people with different dispositions. They did not settle on a place in spiritual education, they constantly improved themselves. For this reason, they have become perfect murshids who can gather people around them. The second point is that they practiced sūfism education on the axis of the *zāhir* and the *bātin*, with affection. According to the Manāqib, when the sūfis in these dervish lodges attained the pleasure of spiritual states, they completely turned to spirituality and left worldly affairs in the background. People affected by their condition trusted them and turned to them with affection.

Keywords: Sufism, Dīyāuddīn Nu-rshīnī, Khālidiyya, Nu-rshīn, Hizān, Manāqib.

Giriş

Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin yakın tarihini konu edinen birincil kaynaklar sınırlıdır. Bu durumun birkaç nedeni bulunmaktadır. Bunlardan biri, âlimlerin bölgeyle ilgili bilgileri yeteri kadar kayıt altına almamasıdır. Başka bir neden, âlimler ve şeyhler kendi hayat serüvenlerini yazmayı gereksiz görmüşlerdir. Bir diğeri ise kayda alınan ve telif edilen eserlerin, dönemin olumsuz koşulları nedeniyle muhafaza edilemeyip kaybolmasıdır. Mevcutta olanların bir kısmını ise temin etmek oldukça güçtür. Âlimler ve yazarlar arasında otobiyografi ve biyografi niteliğinde eser yazmanın yaygın olmaması da bir neden olarak sayılabilir.

Bölgenin yakın tarihinden bahseden mevcut eserlerin, yine bölgedeki belli başlı merkezlerde muhafaza edildiğini görmekteyiz. Bu merkezler genelde tekke ve medreselerdir. Bunlar arasında, Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ohin medresesindeki kütüphane ön plana çıkmaktadır. Bu kütüphanede bölgedeki ulemânın yazdığı nadir yazma eserlere rastlanabilmektedir.¹ Yine Siirt'in Kurtalan ilçesinde bulunan Zokayd medresesi ve Siirt'in Tillo ilçesinde bulunan Tillo medresesi, bölgeye dair eserlerin muhafaza edildiği yerlerdendir. Bu merkezler kuruluşlarından itibaren Bitlis'in Norşin (Güroymak) ilçesinde bulunan medrese ve tekkeye bağlı hareket etmişlerdir. Zaten buradaki tekkelerde postnişîn olmuş şeyhler, Norşin'deki şeyhlerden el almışlardır. Nitekim Norşin'deki medrese ve tekkede bölgenin saygı gösterdiği büyük sûfî âlimler yetişmiştir.²

Çalışmada, bölgenin yakın dönem tasavvuf tarihine ışık tutacak birincil kaynaklardan Şeyh Muhammed Diyâuddin Norşinî'nin (ö. 1924) *Menâkıb* adlı risâlesi konu edilmiştir. Şeyh Muhammed Diyâuddin'in telif ettiği risale, dönemin ulemâ ve meşâyih hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Araştırmalar neticesinde eserin yazma bir nüshasına ulaşılmıştır.³ Bu nüsha Ahmed Hilmi Koğî'nin (ö. 1996) istinsah ettiği risaleler mecmuasında yer almaktadır. Eser, bu nüsha esas alınarak Sonçağ yayınevinden neşredilmiştir.

¹ Ohin medresesi ve buradaki bir kısım nadir eserler için bk. Ali Bağcı, "Ohin Kütüphanesi Sarf/Nahiv Konulu Yazmalar", *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Ocak 2017), 84-112.

² Norşin medrese ve tekkesine hakkında detaylı bilgi almak için bk. İbrahim Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34/2 (2014), 73-108. Baz, Norşin'e dair hazırladığı bu nitelikli çalışmasında konu edindiğimiz eseri referans göstermemiştir.

³ Araştırmalara rağmen ikinci bir nüshaya ulaşamadık. Dönemin en önemli merkezlerinden Norşin'de telif edilen bu esere ulaşamamak, bölgedeki nadir eserleri temin etmede yaşanan sorun hakkında fikir vermektedir.

Bitlis ve çevresindeki âlim ve meşâyihe dair irili ufaklı bazı eserlere ulaşabilmekteyiz.⁴ Ancak çalışmamızda konu edindiğimiz eserin Norşin'in postnişin şeyhi tarafından yazılması, birincil kaynak açısından önem arz etmektedir. Tespitimize göre eser, daha önce bir çalışmaya konu olmadığı gibi literatürde de yeteri kadar atıf almamıştır. Bu açıdan baktığımızda eserin literatürdeki boşluğunun giderilmesi hedeflenmektedir.

1. Hizan ve Norşin Tasavvuf Merkezleri

XIX. yüzyılda Bitlis'in iki ilçesi olan Hizan ve Norşin'de kurulan tekkelerin etkisi günümüze kadar devam etmektedir. Hizan'daki Gayda tekkesi, Hizan'ın güney batısında 11 km uzaklıktaki Gayda köyünde yer almaktadır. Norşin (Güroymak) ise Bitlis'in bir ilçesi olup 30 km uzaklıkta kuzeyinde yer almaktadır.

Nakşî-Hâlidî tasavvuf ekolunun temsil edildiği bu merkezlerde, aynı zamanda tedris faaliyetleriyle âlimler de yetişmiştir. Bu ekolün kurucusu Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'dir (ö. 1827). Mevlânâ Hâlid, XIX. yüzyılın başlarından itibaren irşada başlamış ve yetiştirdiği yüzü aşkın halifesiyle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren tasavvuf alanında iz bırakmıştır. Öyle ki günümüzde Anadolu'daki Nakşibendiyye silsilelerinin çoğu onun halifelerine dayanmaktadır.⁵

Hizan'daki Gayda tekkesinin kurucusu Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'dir (ö. 1870). Arvâsî, bölgedeki birçok şeyhten tasavvufî eğitim aldıktan sonra, Şemdinli ilçesindeki Nehrî kasabasında bulunan Seyyid Taha Hakkarî'den (ö. 1853) hilafet almış ve şeyhinin talimatıyla irşadını yaymak için Hizan bölgesine gönderilmiştir. Seyyid Taha ise ismi geçen Mevlânâ Hâlid'in önde gelen halifelerindendir.⁶ Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, Bitlis ve çevresindeki irşâd gezileri neticesinde bölge halkının muhabbetini kazanmış ve avam tabakanın yanı sıra âlimler de kendisine intisâb etmiştir. Arvâsî, kendisinden sonra dört halife bırakmıştır.⁷

Halifeleri arasında onun irşadını daha da etkin bir biçimde yayan kişi, Şeyh Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) olmuştur. Şeyh Abdurrahman Tâğî, Norşin medrese ve

⁴ Bunlar arasında en çok ön plana çıkan birincil kaynak, Şeyh Âsım Ohinî'nin *Bir ketül-kelimât* adlı eseridir. Eser, İbrahim Baz tarafından hazırlanıp neşredilmiştir. Bk. İbrahim Baz, *Şeyh Âsım Ohinî ve Bir ketü'l-kelimât fi menâkıbı ba'di's-sâdât İsimli Eseri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018).

⁵ Hâlidîlik hakkında detaylı bilgi için bkz. Sean Foley, "The Naqshbandiyya-Khalidiyya, Islamic Sainthood, and Religion in Modern Times", *Journal of World History* 19/4 (December 2008), 521-545; Abdulcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016).

⁶ Seyyid Taha ve Nehrî Dergâhu hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhu: 19. Yüzyılda Nakşibendî- Hâlidîlik* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017).

⁷ Detaylı bilgi için bk. Hâlid Oreki, *el-Minahu'l-kudsiyye*, thk. Mehmet Saki Çakır (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2020), 12-21.

tekkesini kurmuş ve bölgede yüzlerce sâlikin yetişmesini sağlamıştır. Şeyh Abdurrahman, yetiştirdiği on dokuz halife ile irşâdını Bitlis'in dışında Van, Muş, Siirt, Diyarbakır, Bingöl, Erzurum ve Erzincan bölgelerine de ulaştırmıştır.⁸

Bölgenin günümüze kadar uzanan bu tasavvuf merkezlerine dair muhtelif çalışmalara literatürde rastlamaktayız. Fakat bu çalışmaların çoğunda Norşin tekkesinin kurucusu Şeyh Abdurrahman'ın oğlu Şeyh Muhammed Diyâuddin'e nispet edilen "Menâkıb" risâlesi yer almamaktadır. Dolayısıyla birincil kaynak niteliğindeki bu eser ile bölgenin tasavvuf tarihine dair daha sağlıklı bilgi edinmesini amaçlamaktayız.

2. Eserin Müellifi: Şeyh Muhammed Diyâuddin Norşinî

2.1. Hayatı

1858 senesinde Hizan'ın Doğrular (Üsb) köyünde doğan Şeyh Muhammed Diyâuddin, bölgede "Hazret" lakabıyla meşhur olmuştur. İlim tahsiline müderris olan babası Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin nezdinde başlamıştır. Daha sonra babasının halifelerinden Şeyh Fethullah Verkânisî'de (ö. 1899) devam etmiş ve ondan ilmî icazet almıştır. Tasavvuf eğitimini de ilk olarak babasından alan Norşinî, babasının vefatından sonra onun yönlendirmesiyle yine Şeyh Fethullah Verkânisî'de devam etmiş ve ondan hilafet almıştır. Norşin tekkesini Şeyh Abdurrahman'dan sonra, halifesi Şeyh Fethullah Verkânisî kısa bir süreliğine idare etmişse de Şeyh Muhammed Diyâuddin hilafet alınca tekkede postnişîn olmuş ve otuz dört yıl irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. Hazret, tasavvufî eğitimin yanı sıra medrese işleyişiyle ilgilenmiş ve aynı zamanda I. Dünya savaşında müridleriyle birlikte Osmanlı cenahında cihâd etmiştir. 1342/1924 yılında vefat eden Hazret, Norşin'de babasının bulunduğu merkâda defnedilmiştir.⁹

2.2. Halifeleri

Şeyh Diyâuddin Norşinî, binlerce sâlike tasavvufî eğitim vermiş ve on üç halife yetiştirmiştir. Kendisinden sonra Norşin'deki tekkenin idaresini, halifesi Molla Muhammed Emin Kursincî'ye (ö. 1933) tevdi etmiştir. Halifelerinden Şeyh Ahmed Haznevî (ö. 1950) ayrı

⁸ Şeyh Abdurrahman Tâğî, halifelerini Bitlis'in dışında adı geçen şehirlere irşâda göndermiştir. Baz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî", 90-98.

⁹ Âsım Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât fi menâkıbı ba'di's-sâdât* (Bitlis: Ohin Medresesi Kütüphanesi), 103-133; Alâeddin Haznevî, *Hazret ve Şah-ı Hazne Hayat ve Menkıbeleri*. çev. Abdullah Demiray (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012).

bir kol oluşturacak kadar etkili olmuştur.¹⁰ Haznevî kolundan ise Şeyh Ahmed Haznevî'nin halifesi Seyyid Abdulhakim Hüseyinî (ö. 1972), Menzil ekolunu kurmuştur.¹¹ Görüldüğü gibi Hizan ve devamındaki Norşin tekkeleri, esasında günümüzde tesiri devam eden birçok Nakşî-Hâlidî merkezlerin kökenini oluşturmaktadır. Norşinî'nin Doğu ve Güneydoğu'nun birçok ilinde Norşin tekkesini temsil eden halifeleri şunlardır:

- Şeyh Şihabeddin Tîlî (ö. 1908)
- Şeyh Abdülkerim İspahertî (ö. 1914)
- Şeyh Yusuf Tekmanî (ö. 1917)
- Şeyh Ubeydullah Tîlî (ö. 1925)
- Şeyh Abdurrahman Çokreşî (ö. 1929)
- Şeyh Selim Hezânî (ö. 1931)
- Şeyh Muhammed Emin Kursincî (ö. 1933)
- Şeyh Mahmud Zokaydî (ö. 1945)
- Şeyh Alâeddin Ohinî (ö. 1949)
- Şeyh Ahmed el-Haznevî (ö. 1950)
- Şeyh Mahmud Karakoyî (ö. 1952)
- Şeyh İbrahim Abirî
- Şeyh Abbas Şûşarî
- Şeyh Halil Tîlî
- Şeyh Hâlid Poğevî
- Şeyh Mustafa Zokî¹²

2.3. Eserleri

2.3.1. Mektûbât

Tasavvuftaki mektuplaşma geleneği Hz. Peygamber'e dayandırılmaktadır. O, İslam'a davet etmek için birçok yere mektup göndermiştir. Sûfîler de haberleşmenin ötesinde, irşâd maksadıyla mektuplaşmaya özen göstermişlerdir. Erken dönem tasavvufunu temsil eden Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Ömer b. Abdülaziz'e (ö. 101/720) mektup yazmış ve nasihatlerde

¹⁰ Ahmet Az, *Nakşibendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2022).

¹¹ Menzil dergâhı, günümüzde en çok ön plana çıkan ve üzerinde konuşulan tasavvufî ekollerin başında gelmektedir. Bu merkezle ilgili yapılmış güncel bir araştırma için bk. Abdülkerim Gül, *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufî Eğitim (Menzil Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

¹² Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı*, 144.

bulunmuştur. Yine İmâm Gazzâlî (ö. 505/1111), yöneticilere gönderdiği mektuplarında tavsiyelerde bulunmuştur.¹³

Nakşibendîlikte ise mektuplaşma geleneği daha çok İmâm-ı Rabbânî ile yaygınlaşmıştır. İmâm-ı Rabbânî mektuplarında tasavvufun yanı sıra, kelim konularını işlemiştir. Onun üç ciltlik *Mektûbât* adlı eseri, sonraki Nakşibendîler tarafından başucu kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bu geleneği takip eden Mevlânâ Hâlid de kendi müridlerine mektup göndermiş ve mektup yazmanın “edeb” olduğunu belirterek onların da mektup yazmalarını istemiştir.¹⁴

Nakşî-Hâlidî bir sûfî olan Şeyh Diyâuddin Norşinî de seleflerine tabi olmuş ve çeşitli vesilelerle müridleriyle mektuplaşmıştır. Bu mektupların çoğu tasavvufî konuları içermekte, bazı da kendisine sorulan fikhî meselelere cevap niteliğindedir. Mektup gönderdiği kişiler arasında Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halifesi Molla Mustafa Bitlisî ve kendi halifelerinden Şeyh Alaeddin Ohinî (ö. 1949) ile Şeyh Ahmed Haznevî yer almaktadır. Mektuplarda, Sünnete tabi olma, sohbet, ihlas, muhabbet, teslimiyet ve râbîta gibi tasavvufî konular yer almaktadır. Mektupları toplayıp kitap haline getiren kişi, halifesi Şeyh Alaeddin Ohinî'dir. Eserin dili Arapça olup toplamda 113 mektuptan ibarettir. Mektubun yazma nüshasının kopyası arşivimizde bulunmaktadır. Eseri ilk defa, 1977'de Hasip Seven (ö. 1994) tercüme etmiştir. Tercümede önce Şeyh Diyâuddin Norşinî'nin, daha sonra ise halifesi Şeyh Ahmed Haznevî'nin mektupları yer almaktadır.¹⁵

2.3.2. Menâkıb Eseri

Eser literatürde pek bilinmemektedir. Ancak içerdiği konular itibariyle bölgenin önemli tasavvuf merkezlerinin tarihine dair birincil kaynak niteliğindedir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde eser hakkındaki tahlilimiz yer alacaktır.

¹³ Reşat Öngören, “Mektup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/21-23.

¹⁴ Esad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid fi Mektûbâtı Hazreti Mevlânâ Hâlid* (Dımaşk: Terakki Matbaası, 1334/1916), 200-201 (26. Mektup).

¹⁵ Şeyh Muhammed Diyâuddin Norşinî, *Mektûbât*, çev. Hasip Seven (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1977). Eserle ilgili tasavvuf alanında yapılmış bir çalışma için bk. Yeliz Başar, *Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyâeddîn Nurşinî'nin Hayatı ve Mektûbât'ındaki Tasavvufî Görüşleri* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

3. Menâkıb Eserinin Tanıtımı

3.1. Eserin İsmi ve Yazılış Tarihi

Diyâuddin Norşinî eserine herhangi bir isim vermemiştir. Müstensih ise eseri fihriste: “*Risâletü Hazreti’ş-Şeyh Muhammed Diyâuddin fi tercemeti âbâihi*” ifadesiyle tanıtmıştır. Ancak gerek müstensih kapaktaki notlarında gerekse de müellif eserin bölüm başlarında sıklıkla “menâkıb” ifadesini kullanmıştır. Eserin türüne de baktığımızda, menkıbe ve tarihî bilgiler ihtiva eden bir biyografi eseri olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre eserin bu isimle tanıtılması uygun görülmüştür.

Müellifin eseri ne zaman yazdığı bilinmemekle birlikte, telif tarihinin XX. yüzyılın başları olduğu tahmin edilmektedir. Zira müellif, Şeyh Abdurrahman’ın hayatını doğumundan vefatına kadar ele aldığını belirtmiştir.¹⁶ Şeyh Abdurrahman Tâğî 1886’da, Diyâuddin Norşinî de 1924’te vefat ettiğine göre, eserin 1900’lü yılların hemen öncesinde ya da başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir.

3.2. Eserin Yazma Nüshası ve Telif Sebebi

Ahmed Hilmi Koğî’nin derlediği *el-Kelimâtu’l-kudsiyye li’s-sâdâdi’n-nakşbendiyye* adlı mecmuada, şark meşâyihinin birçok eseri bulunmaktadır.¹⁷ Çalışmamızda konu edindiğimiz risâle ise 293-318 sayfa aralığındadır. Risâle bahsi geçen istinsahta toplamda 24 sayfadır. Sayfa 20, 23 ve 24’ün büyük çoğunluğu eksiktir. Müstensih eserin kapağında, istinsah ettiği nüshada bu sayfaların eksik olduğunu belirtip boş bırakmış ve başka nüshada bulunduğu takdirde bu yerlerin doldurulmasını istemiştir.¹⁸ Müstensih, eseri 29 Şevval 1393/12 Teşrinisani 1389/25 Kasım 1973 Pazar günü istinsah ettiğini belirtmiştir. Eser incelendiğinde, son kısmının da eksik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim eserin bir yerinde müellif, Şeyh

¹⁶ Şeyh Muhammed Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, nşr. Mehmet Saki Çakır (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 4.

¹⁷ Mecmuadaki eserler sırasıyla şöyledir: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî’nin sohbetlerinden oluşan *Minahu’l-kudsiyye*, Şeyh İbrahim Çokreşî’nin telif ettiği *el-İşârât*, Şeyh Abdurrahman Tâğî’ye nispet edilen dört risale, Şeyh Muhammed Şerif Arabkendî’nin (ö. 1987) sohbetlerinden ibaret olan *eş-Şezerât*, Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin vefatına işaret eden sözleri, Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin vefatına işaret eden sözleri, Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin tarikat âdâbı risalesi (*Âdâb-ı Şeyh Fethullah*), Şeyh Muhammed Diyâuddin’in Seyyid Sıbgatullah Arvâsî ile Şeyh Abdurrahman Tâğî’nin hayatına dair risalesi, Şeyh Alâeddin Ohinî’nin telif ettiği Şeyh Muhammed Diyâuddin’in vefatına işaret eden sözleri konu edinen risale, Şeyh Alâeddin Haznevî’nin (ö. 1969) telif ettiği babası Şeyh Ahmed Haznevî’nin (ö. 1950) hayatını konu edinen risale, Şeyh Muhammed Şerif Arabkendî’nin tarikat adabına dair risalesi. Bu eserler mecmuasının sonunda ise manzum Nakşibendiyye tarikat silsilesi yer almaktadır. Bk. Ahmed Hilmi Koğî, *el-Kelimâtu’l-kudsiyye li’s-Sâdât-i’n-Nakşbendiyye* (Siirt: Tillo Medresesi Kütüphanesi, 1979), 10.

¹⁸ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 53.

Abdurrahman Tâğî'nin hayatını, "Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye intisabı, irşâdı ve vefatı" diye üç fasla ayırdığını belirtmiştir.¹⁹ Ancak mevcut nüshada eser, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin çocuklarından bahsettiği bir yerde bitmiştir. Müstensih eserin kapağında şu ifadelere yer vermiştir:

هذه رسالة ألفتها جامع كمالات المتقدمين، ومجمع الآداب وفيوضات المتأخرين، عمدة الإسلام والمسلمين،
نور السموات والأرضين، كهف الضعفاء والمساكين، موصل المريدين والسالكين، مولانا حضرة محمد ضياء
الدين المشتهر بحضرة نورشين، في ترجمة آباءه ومنابهم، لاسيما مناقب أبيه قطب العارفين الشيخ عبد الرحمن
التاغوي رضي الله عنه، وفي ترجمة الغوث الاعظم الآرقاسي، وأولاده وخلفائه.

"Bu risâleyi, öncekilerin kemâlâtını toplayan, sonrakilerin âdâb ve feyzlerinin birleştiği, İslam ve Müslümanların dayanağı, semâ ve yerlerin aydınlığı, zayıf ve miskinlerin sığınağı, mürid ve sâlikleri yetiştiren, Norşin Hazreti olarak meşhur olan Mevlânâ Hazreti Şeyh Muhammed Diyâuddin telif etmiştir."

Kapağın ikinci paragrafında, müstensih eserin konusunu açıklamıştır. Buna göre eserin konusu; Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin soyu, ailesi, hayatı ve menkıbelerini aktarmaktır. Devamında Seyyid Sıbgatullah Arvâsî ile halifeleri ve çocuklarına da dair bilgiler verileceği belirtilmiştir.²⁰ Eser, her ne kadar genel olarak yukarıdaki iki şahsı konu edinse de içeriğinde, pek bilinmeyen birçok ulemâ ve meşâyihe dair malumat bulunmaktadır.

Müellif, girişte telif sebebini özetle şöyle izah eder: "İlhamla teyid edilmiş, hakkânî bir vecihle feyiz neşreden, Rabbânî sırların kaynağı Şeyh Abdurrahman Tâğî Şîrvânî'nin şöhreti her tarafa yayılınca; müridleri onun hayatına ve menkıbelerine dair bilgi edinmek istediler." Onun ifadesine göre müridler, "susuz kişinin soğuk suya olan iştiyakı misali", bu menkıbeleri şevkle beklediler. Bunun üzerine Şeyh Muhammed Diyâuddin, müridlerin manevi istifadesine yönelik bu eseri yazma gereği duyduğunu belirtmiştir.²¹

3.3. Eserin Kaynakları

Hazret, eseri yazarken çoğu zaman Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin kâtibi Molla Mustafa Bitlisî'yi kasıtlı "kâtibin hattıyla gördüm" diyerek, eserin bir kısmını yazılı kaynaktan oluşturduğunu ifade etmiştir. Eserin bir diğer kaynağı, babasıdır ki ondan duyduklarını bizzat nakletmiştir. Başka bir kaynak ise kendi gözlemleri ve bildiklerini aktarmasıdır. Hazret, mürşidi Şeyh Fethullah Verkânîsî'den de nakiller yapar. Bilgileri aktarırken bazen

¹⁹ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 34.

²⁰ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 1.

²¹ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 4.

kaynak belirtmeden “وجدت بخط كاتبه (yazarının hattıyla gördüm)” ifadesini kullanır. Yazılı kaynaktan naklettiği bölüm bittiğinde ise “إنتهى (bitti)” ifadesiyle sonlandığını belirtir.

4. Eserde Ele Alınan Ana Konular

4.1. Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Soyu ve Tasavvuf Sergüzeşti

Eserin esas telif maksadının Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin hayatı ve menkıbeleri olduğunu belirtmiştik. Buradaki bilgiler başka kaynak eserlerde bulunmadığından, önemli bir kısmını işlemekte fayda mülâhaza ediyoruz. Bu kapsamda müellif, öncelikle Şeyh Abdurrahman'ın soyu hakkında bilgi verir. Buna göre ailesinin “sofiler evi/mâlâ sofiyân” diye meşhur olduğundan söz eder. Aile, Şirvan'ın Mavit köyünde sakin olan Hesâmân kabilesine mensuptur. Hazret, babası Şeyh Abdurrahman'dan naklettiğine göre; aile aslen bu kabileden olmayıp Arabistan yarımadasından bu bölgeye göç etmiştir. Uzun bir müddet Hesâmân kabilesiyle yaşadıklarından onlardan sayıldılar. Ancak ailenin yaşantısı bu kabileden farklı olmuştur. Yine aile, kabilenin bulunduğu bölgede bir dönem yaşamış olan Şeyh Muhammed Gerzevîlî diye veli bir zata da nispet edilmektedir.²²

Müellif, ailenin soyundan bahsederken, onlar hakkında anlatılan faziletleri ve tasavvufî intisaplarından da söz etmiştir. Bu minvalde belirli bir yere kadar Şeyh Abdurrahman'ın atalarını özellikleriyle nakletmiştir. Bu isimler şöyledir:

Şeyh Abdurrahman Tâğî

Molla Mahmud

Sûfî Zeyneddin

Sûfî Yusuf

Sûfî Mahmud

Molla Suvar

Molla Derviş el-Mâhir

Ailenin soyu aktarıldıktan sonra, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin babası Molla Mahmud ve annesi Meyasîn hanıma dair bilgiler verilmiştir. Bu kapsamda, Molla Mahmud'un ilim tahsili, tasavvufî eğitimi ve menkıbeleri anlatılmıştır. Aynı şekilde Meyasîn hanımın kâmile bir kadın olduğu ve kendisinden kerametler zuhur ettiğinden söz edilmiştir.²³

²² Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 4-5.

²³ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 8-9.

Sonraki bölümlerde, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin çocukluğu, klasik medrese eğitimi aldığı hocalar ve okuduğu kitaplar, müellif tarafından etraflıca kaydedilmiştir. Detaylarında mürettep medrese kitaplarını tahsil ettiği hocalar hakkında bilgi verilmiştir. Ders aldığı hocalar arasında başta babası Molla Mahmud olmak üzere, Molla Abdussamed Îrûnî, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin birâderzâdesi Molla Diyâuddin Arvâsî, Molla Abdulkahhar en-Nemirî el-Hizanî ve Molla Abdurrahman Hîzanî Tîlî Mellekendî (ö. 1873) bulunmaktadır.²⁴

Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin tasavvufa yönelik serüveni muhabbetle olmuştur. Şeyh Muhammed Diyâuddin'in aktardığına göre; Şeyh Abdurrahman Tâğî, ilim tahsilinde mürettep ders kitaplarının üst sıralarına geldiğinde, gönlü tasavvufa meyletmiş ve bu münasebetle civardaki sûfileri ziyaret etmeye başlamıştır. Medrese tahsilinden sonra Bitlis'in İspahirt²⁵ nahiyesinde bulunan medresesinde müderrislik yapmaya başlayan Şeyh Abdurrahman Tâğî, gönlündeki şevk ve *cezbe* hallerinin taşmasıyla, kasideler terennüm eder ve semâ²⁶ ile meşgul olurdu. Bu hallerinin bir tezahürü olarak, talebeleriyle dersleri genelde nehir kenarlarında ve bağ bahçe gibi yerlerde işlerdi. Ders esnasında müşkül bir mesele olduğunda bir talebeye kaside veya şiir okutur, muhabbetli bir ders ortamı sağlardı.²⁷

Müellifin belirttiğine göre, Şeyh Abdurrahman Tâğî, müderrislik, kâdılık gibi görevler yapmış servet sahibi biriydi. Ancak bunlar onu tatmin etmemiş ve bundan dolayı mürşid arayışına koyulmuştu. Araştırmaları neticesinde önce Kâdiriyye tarikatından Şeyh Abdurrahman Halis Talebânî'nin (ö. 1858) halifesi Hacı Emin Şirvî'ye intisâb etmiştir. Bu esnada Şeyh Memduh Tillovî'nin (ö. 1847) bir halifesini de teberrüken ziyaret etmektedir. Yine Molla Abdurrahman Mellekendî'de okurken Şeyh Ali Palovî'den manevi eğitim almıştır. Bunların dışında sohbet mürşidi olarak istifade ettiği zatlar bulunmaktadır. Nerede karşılaştığı ve kimler olduğu belirtilmeyen Buharalı üç derviş, Şeyh Hasan Yenbûî Şâzelî ve

²⁴ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 13-16.

²⁵ 1310 (1893) Bitlis salnâmesinde, Hizan'a bağlı bir nahiyeye olarak geçmektedir. *1310 (1893) Salnâme-i Vilayet-i Bitlis* (Bitlis: Vilayet Matbaası, 1308 h.), 189-190.

²⁶ Buradaki semâ' ile halk arasında yaygın olarak bilinen, mevlevî dervişlerin âyini kast edilmemiştir. İşitmek manasına gelen semâ', sûfilerin âleme kulak kesilip ilahi tecelliyi gönüllerine aktarmalarından ibarettir. Kelâbâzî, sema' hakkında şunları söyler: "Semâ, vaktin sebep olduğu yorgunluktan uzak durup, hoş zaman geçirmek, hal ehli için bir nevi nefes almak ve meşgalesi olanları dünyadan uzak tutup manevi sırlara hazırlama gayesiyle uygulanır. Ebubekir Kelâbâzî, *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1993), 178.

²⁷ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 17-18.

1290h. senesinde hicaza gittiğinde İmâm Rabbanî'nin soyundan gelen Şeyh Muhammed Mazhar görüştüğü kişilerden bazısıdır.²⁸

Tasavvufî eğitim aldığı kişiler arasında, yine Kâdiriyye tarikatından Şeyh Nureddin Brifkânî'nin (ö. 1851) halifelerinden Şeyh Abdalbâri Çerçâhî de yer almaktadır. Şeyh Abdurrahman Tâğî, buradaki tasavvufî eğitim hakkında müellife şunları söylemiştir:

“Şeyh Abdulbari nezdinde meşakkatli *riyâzet*ler geçirdim. Uzun süre oruç tutmak ve zifiri karanlıkta kabir çukurunda geceleme bunlardan bazısıdır. Uzun müddet cehri zikirler yaptım. Kırk gün boyunca tek ayak üstüne bin defa kelime-i tevhîd zikrini icra ettim. Bu kırk günlük *çile* neticesinde Şeyh Nureddin, halifesi Abdulbari Çerçâhî'ye haber gönderip bana hilafet vermesi talimatında bulundu.”²⁹

Hilafet mertebesine ulaşan Şeyh Abdurrahman Tâğî, tasavvufî eğitimin yeterliliği hususunda ilgi çekici bir ölçüden şöyle bahsetmiştir:

“Kırk günlük *çile* hayatım bittiğinde, nefsimi imtihan etmeye karar verdim. Eğer nefsim boyun eğmişse, şeyhin emrine itaat edeceğim. Şayet boyun eğmemişse; saçımı kazıtacağım, sakalımı uzatmaktan vazgeçeceğim ve kalbî *fütûhât*ıma vesile olacak başka bir şeyh arayışına koyulacağım. *Çile* çıkardıktan sonra nefsimi imtihan ettiğimde, sanki *riyâzet* geçirmemiş bir durumdaydı. Bu da *الأشياء مرهونة بأوقاتها* (her şey zamanını bekler) sözüyle açıklanabilir. Müridin manevi *fütûhât*ı sadece *riyâzet*le olmaz; kimin eline takdir edilmişse onunla birlikte olur. *Riyâzet*in tam faydası, ancak Allah'ın ilminde kişi için takdir edilmiş mürşide kavuşma ile gerçekleşir.”³⁰

Şeyh Abdurrahman Tâğî, tasavvufî eğitim için arayışlarına devam ederken en nihayetinde Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye intisap eder. Bundan sonraki kısımda şeyhi ve ona olan sevgisinden bahsedilecektir.

4.2. Hizan Dergâhının Kurucusu: Seyyid Sıbgatullah Arvâsî

Müellif, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin tasavvuf arayışı serüvenini anlatırken Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye geldiğinde, o ve dergâhı hakkında bilgiler vermeye başlar. Bu bağlamda öncelikle Arvâsî'nin soyunu, dolayısıyla Arvâsîlerden bahseder. Arvâsîler, farklı silsilelerde yakın dönem tasavvuf tarihinde etkili olmuş bir ailedir. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî dışında Seyyid Fehim Arvâsî (ö. 1895) ve Seyyid Abdülhakim Arvâsî (ö. 1943) bunlar içerisinde en çok ön plana çıkan şahıslardır.³¹ Şeyh Muhammed Diyâuddin, kendinden

²⁸ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 19-20.

²⁹ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 21.

³⁰ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 21.

³¹ Arvasiler hakkında bk. Nimetullah Arvâs, “Arvâs Medresesi ve Türkiye’de Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)”, *Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Sempozyumu*, ed. İsmail Narin (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 1/214-219. İsmail Kıran, “Aristokrat Kürt Aileler: Arvasiler”, *Kurdiyat* 3 (2021), 119-144.

önceki dönemlerde yaşamış olan Arvâsî ailesi hakkında yazılı bir kaynaktan şunları nakleder:

“Arvâsî ailesinin köyünde çalgı aletleri bulunmazdı. Sakal bırakmak köyün genel âdetiydi. Ailenin çoğu atlara binmez ve tütün kullanmazdı. Hatta meclislerinde tütün kullanılmasına izin verilmezdi. Geneli süslü elbise giymekten kaçınır, vakit geçirdikleri yerler mescit, kütüphane ve medreselerdi. Ailenin reisi en bilgin kişiden seçilirdi. Aileye mensup kişilerin bulunduğu makber “kıl-i spî (beyaz toprak)” diye bilinip ziyaret edilmektedir.”³²

Müellif, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin kardeşleri ve çocukları hakkında yazılı kaynaktan bilgiler aktarır. Kısaca isimlerini verdikten sonra, irşâd görevinde bulunmuş çocuklarının tasavvufî yönlerini, meziyetleriyle birlikte anlatır.³³ Arvâsî'nin tasavvufî eğitimine dair detaylı bilgiler aktaran müellif, şeyhleri ve sohbet müridlerinden bahseder. “Bunlardan biri, Şeyh Abdullah Dihlevî'nin halifelerinden Derviş Muhammed'in (Mirza Rahimullah) (ö. 1260/1844-45) halifesi olan Şeyh Muhyiddin Suhrî/Sahranî'dir. Kaynaklarda intisap ettiği ya da manevî feyz aldığı diğer şeyhler, Şeyh Musa Bitlisî, Şeyh Abdülkadir-i Lêrdî Bitlisî, Mevlânâ Hâlid'in halifelerinden Şeyh Hâlid el-Cezerî (ö. 1839) ve Şeyh Hâlid Cezerî'nin halifesi Şeyh Salih Sıpkî (ö. 1852) olarak geçmektedir. Şeyh Salih Sıpkî'ye tabi olduğu dönemde Seyyid Taha, Molla Ömer Horosî'yi göndererek, “yuvana dön” çağrısında bulunur. Bunun üzerine Seyyid Sıbgatullah, Nehrî'ye gider ve Seyyid Taha'ya intisap eder.”³⁴

Dört kişiye hilafet veren Seyyid Sıbgatullah Arvâsî, yüzlerce salık yetiştirmiştir. Halifeleri; oğlu Seyyid Bahaeddin Arvâsî, Şeyh Abdurrahman Tâğî, Şeyh Hâlid Oreki Şirvânî ve Şeyh Abdurrahman Meczûb Buhtî'dir. Müellif, Şeyh Abdurrahman Tâğî'den naklettiğine göre; Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin *seyr u sülûk*ta ileri derecelere ulaşan kadın ve erkeklerden dört yüz sâlikî bulunmaktaydı.³⁵ Bunların bir kısmı Arvâsî'nin vefatından sonra Şeyh Abdurrahman Tâğî'ye intisâb edip ondan hilafet alacaktır.³⁶ Eserde Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin müridleri şöyle tasvir edilmiştir:

“Arvâsî'nin müridler üzerindeki tasarrufu belirgindi. Onları gören, *muhabbet-i zâtî*³⁷ ateşini fark eder ve onları manevi hallerden dolayı sarhoş zannederdi. Bütün bu

³² Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 23-24.

³³ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 25-28.

³⁴ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 29-30; Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı*, 117-118.

³⁵ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 31-33.

³⁶ Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî”, 90-98.

³⁷ İmam-ı Rabbânî 35. mektubunda, *seyr u sülûk*u anlatırken *ebrâr* mertebesi ile *mukarrebûn* mertebesinin farklılığına temas eder. Ona göre *mukarrebûn* mertebesindekiler *muhabbet-i zâtîye* erişmiş kişilerdir. Bu sevgiye kavuşanlar için Allah'tan gelen nimetler ve musibetler eşittir. Bunlar, cenneti nimetlerinden dolayı değil;

muhabbete rağmen müridler, şeriata son derece riayet ederlerdi. Onun müridlerine bakıldığında, Nakşibendiyye tarikatının *nisbet* kokusu hissedilirdi. Hatta onlardan diğer kişilere bu manada bir yansıma ve etkileme görülürdü.”³⁸

4.3. Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye Muhabbeti

Norşinî'nin aktardığına göre, Şeyh Abdurrahman Tâğî, Abdülbari Çerçâhî'ye müntesibken, Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin münkirlerindedir. Ancak meşakkatli *riyâzet*lerden sonra kendi ifadesiyle “nefsi mutmain olmayınca”, bir vesileyle Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'yi ziyaret etme kararı almıştır. Diyaüddin Norşinî, bu intisâbın ya Çemihâni (Tatvan'a bağlı Yorgalar mezarı) ya da Hizan'a bağlı Kulat köyünde gerçekleştiğini ifade eder. Kaydedildiğine göre, Şeyh Abdurrahman Tâğî, ziyaretten sonra Arvâsî'ye intisap edip birkaç gece orda kalır. Aldığı tasavvufî eğitimle *fenâ* mertebelerine ulaşır. Şeyh Abdurrahman Tâğî, diğer şeyhlerde manevi eğitim görmesine rağmen, manevi fethinin Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin nezdinde gerçekleşmesini, Allah'ın hükmüne bağlayıp “bir nasip” olarak değerlendirir. O, bu duruma Mevlânâ Hâlid'in tasavvufî gelişimini örnek gösterir. Mevlânâ Hâlid, birçok şeyhe intisap etmesine rağmen, ilahi fetihlere Şeyh Abdullah Dihlevî'ye (ö. 1824) intisap edince ulaşır.³⁹ Bu meyanda müellif, Mevlânâ Hâlid'in şu beytini paylaşır:

نَشُدُّ بَا طُولِ صَحْبَتِ زِ أَوْلِيَاءِ يَثْرُبُ وَ بَطْحَا
مِيسِرَ ٤٠ أَنْجَهَ أَزْ وَئِ شُدُّ مَرَا نَا دِيدَهٗ أَرْزَانِي ٤١

“Ondan (Abdullah Dehlevî) görülmemiş rahatlıkla aldığım feyzi, Medine ve Mekke'de sohbetine katıldığım evliyadan alamadım.”

Şeyh Abdurrahman Tâğî şeyhinden ayrı kaldığında, ona aşırı özlem duyduğundan, ailesinden ve işlerinden uzakta, uzun müddet şeyhinin dergahında kalıp hizmet etmeye başladı. Şeyh Muhammed Diyâüddin, onun tekkedeki dervişâne hayatını şöyle tasvir eder:

“Bu sürede muhabbetinin tezahürü olarak şiirler ve kasideler meşk ediyordu. Dergâhta hizmet ederken bir derviş gibi bazen yalın ayak, bazen de (kış mevsiminde)

Allah'ın razı olduğu yer olduğu için sever ve isterler. Cehennemden sakınmaları da azaptan dolayı değil, Allah'ın gazap ettiği yer olduğu içindir. İmam-ı Rabbânî, *muhabbet-i zâtî* mertebesinde, gerçek manada tevhidin hâsil olduğunu ve kâmil ihlasın da ancak burada gerçekleştiğini söyler. İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, *Mektûbât*, trc. Şeyh Muhammed Murâd el-Minzelevî (Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1317/1899), 1/83 (35. Mektup).

³⁸ Diyâüddin Norşinî, *Menâkıb*, 31-32.

³⁹ Diyâüddin Norşinî, *Menâkıb*, 35-37.

⁴⁰ Eserin mevcut nüshasında bu kelime yer almamaktadır. Ancak Mevlânâ Hâlid'in *Dîvân*'ında mevcut olduğundan eklenmesi uygun görülmüştür.

⁴¹ Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, *Dîvân* (İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2014), 63; Diyâüddin Norşinî, *Menâkıb*, 38.

kışlık kıyafet olmadan dolaşırdı. Aşırı hizmetinden ayaklarından kan aktığı görülürdü. Yattığı belli bir yer yoktu. Uyku nerede bastırırsa rastgele uygun bir yerde uyurdu. Bütün çabası mürşidini razı edip muhabbetini kazanmaktı. Daima sohbetine katılıp ona hizmet etmeye odaklanmıştı.”⁴²

Yine Arvâsî'ye olan aşırı muhabbetini göstermesi açısından eserde şu menkıbe geçmektedir:

“Şeyh Abdurrahman Tâğî şeyhine aşırı muhabbetinden odasının penceresi karşısında bulunan bir taş üzerinde oturur, yaz kış demeden onu beklerdi. Hatta birçok zaman üzerine kar yağsa da oradan ayrılmazdı. Öyle ki nakledilene göre, bir gün Seyyid Sıbgatullah Arvâsî evden çıktığında, müridleri etrafta yığılmış karları temizliyordu. Bir mürid, birikmiş yüksek bir kar yığınına temizlemeye yeltenirken, Arvâsî oraya yaklaşmaması gerektiğini söyler. Mürid: ‘Efendim bu birikmiş karı temizleyeceğim’ dediğinde, Arvâsî: ‘O, kar değildir; altındaki Molla Abdurrahman’dır’ deyip onu çağırır ve Şeyh Abdurrahman Tâğî kar birikintisinden ayağa kalkmıştır.”⁴³

Serçe parmağının donup kopmasına sebep olan buna benzer bir olayı Şeyh Abdurrahman Tâğî, Şeyh Muhammed Diyâuddin'e şöyle anlatır: “Bir kış gecesi gönlüm muhabbet ateşiyle tutuştu. Mürşidimi görme iştiyakım arttı fakat buna müyesser olamadım. Evinin karşısındaki bir taşın üzerine oturup bütün gece bekledim. Üzerime kar yağdı ve hava soğuktu. Kendimden geçip hiçbir şey hissetmemeye başladım ta ki biri beni dürtüp sabah namazı vaktinin girdiğini haber verene kadar.”⁴⁴

5. Menâkıb Eserinde İşlenen Konu Başlıkları

Mevcut nüshada konuları tasnif eden herhangi bir başlık veya fihrist bulunmamaktadır. Eseri incelediğimizde, muhtevasını genel olarak üç bölüme ayırabiliriz. Müellif birinci bölümde, atalarından ve babası Şeyh Abdurrahman Tâğî'den bahsetmektedir. Bundan sonraki bölümde, Tâğî'nin şeyhi Arvâsî'nin hayatını aktarır. Son bölümde ise kaldığı yerden Tâğî'nin menkıbeleriyle devam etmiştir. Burada, daha önce de değindiğimiz gibi eserin elimizdeki nüshası nâtamam olduğundan, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halifelerinin eksik olduğu dikkat çekmektedir. Eserde ele alınan konu başlıkları kronolojik olarak tablo şeklinde şöyledir:

Ana Bölümler	Alt Bölümler
Mukaddime	

⁴² Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 40.

⁴³ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 41.

⁴⁴ Diyâuddin Norşinî, *Menâkıb*, 42.

Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Hayatı	
	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Nesebi
	Babası Molla Mahmud
	Annesi Meyasîn Hanım
	Büyük Dedeleri
	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Doğumu ve Çocukluğu
	İlmî Tahsili
	Tasavvufa Meyletmesi ve İntisap Ettiği Şeyhler
Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Hayatı	
	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin Nesebi
	Kardeşleri
	Çocukları
	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin İntisap Ettiği Şeyhler
	Halifeleri
Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Hayatının Devamı	
	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Seyyid Sıbgatullah

	Arvâsî'yi Ziyareti ve Müşahede Ettiği Bazı Haller
	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'ye Olan Muhabbeti
	Ailesi ve Memleketinden Uzak Durması
	Şeyhine ve Pîrdâşlarına Olan Muhabbeti
	İrşad Faaliyetler
	Hacca Gitmesi, Kâbe ve Ravza'yı Ziyareti
	Abdurahman Tâğî'nin Çocukları

6. Eserde Zikredilen Ulema ve Meşâyih

Eserde ismi zikredilen ulemâ, meşâyih ve sûfnin çoğu literatürde bulunmamaktadır. Bu bakımdan bu kişilerin kaydedilmesinin faydalı olduğunu düşünüyoruz. Bilgilere pratik olarak erişilmesi için tablo şeklinde hazırlanması tercih edilmiştir. Bu tabloda; sırasıyla kişinin ismi ve unvanı, vefat tarihi ve kısaca şahsi bilgileri verilecektir.

	İsmi ve Unvanı	Vefatı	Hakkında Verilen Bilgiler
1.	Şeyh Muhammed Gerzevilî	19.yy'dan önce	Rivayete göre, Norşin Şeyhlerinin soyunun nispet edildiği zat.
2.	Şeyh Muhammd Verkânîsî	19.yy'dan önce	Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin dedelerindedir.
3.	Molla Mahmud Şîrvânî	19. yy	Şeyh Muhammed Diyaudî'nin dedesi, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin babasıdır. Önceleri Şeyh Memduh Tillovî'ye bağlanarak Kâdiriyye tarikatına, sonra Nakşibendiyye Şeyhi Şeyh Salih Sipkî'ye intisâb etmiştir. Daha sonra Şeyh Salih'in izni ile Seyyid Sıbatullah Arvâsî'ye intisâb etmiştir.
4.	Molla Abdulgafur en-Nivinî	19. yy	Molla Mahmud Şîrvânî'nin medrese hocası
5.	Molla İshak Hizanî	19.yy	Hınıs kalesinde müderris, Molla Mahmud Şîrvânî'nin medrese hocası
6.	Abdi Bey	19.yy	Müks emirlerinden olup İspahirt nahiyesinde ikamet etmiştir. Şeyh

			Abdurrahman Tâğî'nin babası Molla Mahmud'un medresesini himayecisidir.
7.	Mirân/Mirânete Hanım	19.yy	Müks emirlerinden Abdi Bey'in eşidir. Sâlihe bir kadın olup ilahi muhabbete sahip olduğu kaydedilir. Molla Mahmud Şirvanî'ye kendi malından medrese bina etmiş ve Şeyh ile evlatlarına vakfetmiştir. Kabri İspahirt'te Tâğ'daki medresenin bahçesindedir.
8.	Meniş Hanım	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halasıdır. Saliha bir kadın olup keramet ehli olduğundan bahsedilmiştir. Kâdiriyye tarikatından Şeyh Memduh Tillovî'nin oğlu Şeyh Hamza'ya intisâb etmiştir.
9.	Meyasîn binti Molla Şeyh Muhammed	19.yy	Molla Muhammed'in kızı olup Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Annesidir. Saliha bir kadındır. Keramet ve güzel hasletleri zikredilmektedir.
10	Molla Muhammed b. Molla Mahmud Şirvanî	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin annesinin babasıdır. Büyük bir âlim olup Molla Yusuf Bâyezidî'den icazet almıştır.
11	Pîroze binti Molla Abdurrahman Muksî	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin anne annesidir.
12	Sûfî Zeynuddin	19.yy	Molla Mahmud'un babası Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin dedesidir. Molla Haydar Herâtî diye birinden tarikat dersi almıştır.
13	Mâver Hanım	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin dayısının eşidir. Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin sadık müridelerindedir.
14	Molla Abdussamed İronî İspahirtî	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin Medrese hocasıdır.
15	Molla Muhammed Emin İronî	19.yy	Molla Abdussamed İronî İspahirtî'nin oğludur. Şeyh Abdurrahman'ın damadıdır.
16	Molla Ziyauddin Arvâsî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin kardeşi olup Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin medrese hocasıdır.
17	Mevlânâ Abdulkahhar en-Nimirî Hizânî	19.yy	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin medrese hocasıdır.

18	Molla Mustafa Bitlisî	19.yy	Şeyh Abdurrahman'ın kâtibi, sırdâşı ve halifesidir.
19	el-Hac Emin eş-Şîrvî	19.yy	Şeyh Abdurrahman Halis Talebânî'nin halifesidir. Şeyh Abdurrahman'ın intisâb ettiği ilk sûfilerdendir.
20	Şeyh Abdulbari Çerçâhî	19.yy	Kâdiriyye tarikatı şeyhlerinden Nureddin Birifkanî'nin halifesidir. Şeyh Abdurrahman bir müddet onun nezdinde tasavvufî eğitim almıştır.
21	Molla Abdurrahman Tîlî Mellekendî	1873	Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin medrese hocasıdır.
22	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî	1870	Şeyh Abdurrahman'ın mürşididir. Müellif eserde, babasından sonra en çok ondan bahsetmiş ve önemli bilgiler kaydetmiştir.
23	Şeyh Hâlid Orekî Şirvanî	1877-78	Seyyid Sıbgatullah'ın halifesi ve <i>Minah</i> adlı eserin müellifidir. Hayatı hakkında nadir bilgilerin bir kısmı menâkıb eserindedir.
24	Şeyh Bahaeddin Arvâsî	1870	Seyyid Sıbgatullah'ın oğludur. Müellif babasından nakille kendisi hakkında önemli bilgiler derlemiştir.
25	Şeyh Celaleddin Arvâsî	1877-78	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğludur. Müellif kendisi hakkında önemli bilgiler derlemiştir.
26	Şeyh Muhyiddin Vanî	19.yy	Şah Abdullah Dehlevî'nin halifesi olan halife Derviş'in halifelerindedir. Seyyid Sıbgatullah kendisinden tasavvufî eğitim almıştır.
27	Şeyh Musa Bitlisî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah, kendisinden tasavvufî eğitim almıştır.
28	Şeyh Abdülkadir el-Lêrdî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah kendisinden tasavvufî eğitim almıştır.
29	Şeyh Salih Sipkî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah kendisinden tasavvufî eğitim almıştır.
30	Molla İbrahim Kûlatî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah'ın Müridlerindedir.
31	Şeyh Abdurrahman Buhtânî/Butî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah'ın halifesidir. Hayatı hakkında nadir bilgilerin bir kısmı bu eserde dir.

32	Sûfî Mustafa Kûlatî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah'ın sadık müridlerindedir.
33	Ali Can Kulpikî	19.yy	Seyyid Sıbgatullah'ın sadık müridlerindedir.
34	Molla Muhammed Nüveynî	19.yy	Şeyh Abdurrahman'ın medresede hocasıdır. Küfra'da yani Şirvan'da müderrislik yapmıştır.
35	Molla Hüseyin el-Usbî	19.yy	Şeyh Abdurrahman ile birlikte Kulat'a Seyyid Sıbgatullah'a intisâb etmeye gitmiştir.
36	Şeyh Abdurrahman Hâlpûrî	20.yy	Şeyh Abdurrahman'ın talebelerindedir.
37	Seyyid Bahri, Sultan Veled, Burhaneddin Arvâsî	20. yy	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğlu oldukları ve küçük yaşta vefat ettikleri kaydedilmiştir.
38	Şeyh Hamza Arvâsî	20. yy	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğludur. Çemihâni (Tatvan'a bağlı Yorgalar mezarı) diye bir köydeki tekkede şeyhlik yapmıştır.
39	Seyyid Nur Muhammed Arvâsî	20. yy	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğludur.
40	Seyyid Hasan Arvâsî	20. yy	Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin oğludur. Kendisi hakkında <i>mecânîni'l-ukalâ</i> sıfatı kullanılmıştır.

Sonuç

Nakşibendiyyenin Hâlidîlik kolu, XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı'da ve Anadolu'da hızlıca yayılmıştır. Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Hizan ve Norşin tasavvuf merkezleri ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuş ve etkisi günümüze kadar devam etmektedir. Nakşî-Hâlidî tasavvufî ekolün temsil edildiği bu merkezlerden bölgenin hemen her yerine halife ya da müridler gönderilmiştir. Tarihi süreçte bu merkezlerde Hazne ve Menzil gibi başka kollar oluşmuş ve etkisi daha da artmıştır.

Anadolu'nun yakın dönem tasavvuf tarihi açısından bahsi geçen merkezlerin önemi yadsınamaz. Ne var ki bu merkezlerin erken dönemi hakkında birincil kaynaklar nadirdir. Çalışmamızda bu merkezlerin erken dönemine ışık tutan tarihi bir kaynak ele alınmıştır.

Kaynak eser, bu merkezlerden Norşin'de şeyhlik yapmış Hazret lakaplı Şeyh Muhammed Diyâuddin tarafından yazılmıştır.

Şeyh Muhammed Diyâuddin, eserin içeriğinde ana hatlarıyla babası Şeyh Abdurrahman Tâğî ve onun şeyhi Seyyid Sıbgatullah Arvâsî'nin biyografilerini aktarır. Bu kapsamda, bölgenin tasavvuf tarihinde önemli izleri olan bazı şahıslardan da bahseder. Aktardığı bilgiler, tanık rivayetlerine ve bizzat onun gözlemlerine dayanır. Bu manada, başka eserlerde bulunmayan bilgileri birinci ağızdan öğrendiğimizi söyleyebiliriz.

Eseri incelediğimizde, bu merkezlerin tasavvufî ve sosyal yapısı hakkında önemli bilgiler edinmekteyiz. Bu husus iki mesele üzerinden irdelenebilir: Birincisi, şeyhlerin aldığı tasavvuf eğitimidir. Hem Seyyid Sıbgatullah Arvâsî hem de Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin farklı kişilerden derûnî ve kâmil bir tasavvufî eğitim alma çabaları dikkat çekmiştir. Onlar aldıkları manevi eğitimlerle yetinmemiş ve arayışlarını, mutmain olana dek sürdürmüşlerdir. Bu da onların kâmil mükemmil bir mürşid olmalarında önemli tesirde bulunmuştur.

İkinci husus, müridlerin ve halifelerin şeyhlerine olan muhabbetleridir. Muhabbete dair hatıraları okuduğumuzda, o dönemin sûfilerinin tasavvufun zevkini elde ettiklerinde büsbütün buna yöneldiklerini ve dünyevi işlerini arka plana bıraktıklarını öğrenmekteyiz. Bu hâl, onları tasavvufî anlamda olgunlaştırdığı gibi; insanların onlara yönelmesinde de büyük pay sahibi olmuştur.

Kaynakça/ References

- 1310 (1893) *Salnâme-i Vilayet-i Bitlis*. Bitlis: Vilayet Matbaası, 1308 h.
- Arvâs, Nimetullah. "Arvâs Medresesi ve Türkiye'de Entelektüel Çevre Üzerindeki Etkisi (Seyyid Abdülhakim Arvâsî Örneği)". *Uluslararası Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Sempozyumu*. ed. İsmail Narin. 1/214-219. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Az, Ahmet. *Nakşebendî-Hâlidîliğin Bir Kolu Olarak Haznevîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2022.
- Bağcı, Ali. "Ohin Kütüphanesi Sarf/Nahiv Konulu Yazmalar". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Ocak 2017), 84-112.
- Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid. *Dîvân*. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2014.
- Başar, Yeliz. *Nakşebendî-Hâlidî Şeyhi Muhammed Ziyâeddîn Nurşînî'nin Hayatı ve Mektûbât'ındaki Tasavvufî Görüşleri*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Baz, İbrahim. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 34/2 (2014), 73-108.
- Baz, İbrahim. *Şeyh Âsım Ohinî ve Birketü'l-kelimât fi menâkıb-ı ba'dî's-sâdât İsimli Eseri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2018.

- Çakır, Mehmet Saki. *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhu: 19. Yüzyılda Nakşibendî- Hâlidîlik*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2017.
- Esad Sahib. *Buğyetü'l-vâcid fi Mektûbâtı Hazreti Mevlânâ Hâlid*. Dımaşk: Terakki Matbaası, 1334/1916.
- Foley, Sean. "The Naqshbandiyya-Khalidiyya, Islamic Sainthood, and Religion in Modern Times". *Journal of World History* 19/4 (December 2008), 521-545.
- Gül, Abdülkerim. *Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Tasavvufî Eğitim (Menzil Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Haznevî, Alâeddin. *Hazret ve Şah-ı Hazne Hayat ve Menkıbeleri*. çev. Abdullah Demiray. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2012.
- Kavak, Abdulcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Kelâbâzî, Ebubekir. *et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1993.
- Kıran, İsmail. "Aristokrat Kürt Aileler: Arvasiler", *Kurdiyat* 3 (2021), 119-144.
- Koğî, Ahmed Hilmi. *el-Kelimâtu'l-kudsiyye li's-Sâdât-i'n-Nakşibendiyye*. Siirt: Tillo Medresesi Kütüphanesi, 1979.
- Norşinî, Muhamd Diyâuddin. *Mektûbât*. çev. Hasip Seven. İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1977.
- Norşinî, Şeyh Muhammed Diyâuddin. *Menâkıb*. nşr. Mehmet Saki Çakır. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.
- Ohinî, Âsım. *Birketü'l-kelimât fi menâkıb-ı ba'di's-sâdât*. Bitlis: Ohin Medresesi Kütüphanesi.
- Orekî, Hâlid. *el-Minahu'l-kudsiyye*. thk. Mehmet Saki Çakır. İstanbul: Haşimi Yayınevi, 2020.
- Öngören, Reşat. "Mektup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/21-23. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Sirhindî Ahmed, İmâm-ı Rabbânî. *Mektûbât*, Farsçadan Arapçaya trc. Muhammed Murâd el-Minzelevî. Mekke: el-Matbaatü'l-Miriyye, 1317/1899.